

“जागतिकीकरणाचा ग्रामीण समाज जीवनावरील प्रभाव”

डॉ. विजय आनंदराव दरवडे

अर्थशास्त्र विभाग

शांभवाबापू कापगते कला महाविद्यालय, साकोली, ता. साकोली जी. भंडारा

Corresponding Author : mokshadamanohar77@gmail.com

Communicated : 06.04.2022

Revision : 08.04.2022

Published : 02.05.2022

Accepted : 15.04.2022

सारांश :

जागतिकीकरण हे आधुनिक युगातील बदलते रूप आहे. विज्ञान आणि औद्योगिक क्रांती व भांडवलशाही अर्थव्यवस्थेतील आधुनिक काळातील जागतिकीकरणाचा अजंडा व त्यामुळे माहिती तंत्रज्ञानाची झालेली अधिक प्रगती, व्यापार, अधिकोष प्रणाली, दळणवळण, भांडवलशाहीच्या वाढता सहभाग व जवळीकता यामुळे जग जवळ येण्यास मदत झाली. १९ व्या शतकातील लोकांचे सरासरी आयुर्मान ४० वर्षांचे होते तर २० व्या शतकात ते ६७ पर्यंत पोहोचले आहे. लोकसंख्या वाढीवर नियंत्रण व बालमृत्यूचे कमी प्रमाण हे जागतिकीकरण एकमेव उपाय आहे. जागतिकीकरणामुळे दोन देशातील व्यक्तीच्या उत्पन्नातील तफावत कमी अधिक होत आहे. गरीब व श्रीमंत यांची दरी कमी होत आहे. १९९० मध्ये अमेरिकन व्यक्ती चिनी व्यक्तीच्या तुलनेत १२.५ पट अधिक उत्पन्न मिळवत होती. परंतु १९९९ मध्ये हे प्रमाण ७.४ पट अधिक मिळत आहे. त्यामुळे आयातीमुळे रोजगार संधी वाढत आहे. बदलत्या काळानुसार म्हणजे जागतिकीकरणामुळे समाजजीवन बळकट होत आहे. त्याचा प्रभाव सर्वच घटकावर होत आहे. आर्थिक, सामाजिक, राजकीय, धार्मिक, सांस्कृतिक अशा अनेक संस्था वर परिणाम होऊन समाज जीवन बदलत आहे. भारतीय समाजातल्या सर्व स्तरात बरे वाईट परिणाम सर्वच घटकावर दिसू लागले. त्याचा परिणाम समाज जीवनावर होत आहे. १९९० नंतर आधुनिकता आणि राजकारण यांनी नवे रूप धारण केले. त्यात खाजगीकरण, उदारीकरण आणि जागतिकीकरण या नव्या धोरणांच्या स्विकारा मुळे भारतीय सामाजिक जीवन कमालीचे बदलू लागले आहे. जागतिकीकरणामुळे शेती उद्योग आणि व्यवसायाच्या अस्तित्वाचा प्रश्न निर्माण झाला १२ बलुतेदार यांच्यासमोर रोजगाराच्या समस्या निर्माण झाल्यात. माहिती तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून जी माहिती उपलब्ध होत गेली त्याचा लोकांच्या परंपरा श्रद्धा आणि संस्कृतीला हादरे बसू लागले आहे. जागतिकीकरण व ग्रामीण समाजजीवनाचे रूप बदलत आहे.

बीजशब्द : जागतिकीकरण, माहिती तंत्रज्ञान, व्यवसायाचे अस्तित्त्व, रोजगार, शेती उद्योग, ग्रामीण समाज जीवन.

प्रस्तावना :

जागतिकीकरण म्हणजे काय कोणत्याही प्रकारच्या व्यवसायाकरता परवानग्यांची गरज न लागता कोणी कुठेही आपला माल तयार करू शकतो किंवा तयार झालेला माल विक्रीला काढू शकतो.

सर्वसमावेशक असे जागतिकीकरणाची व्याख्या तयार नाही, काही गोष्टी मात्र त्यातून अनुभवास येतात की जागतिकीकरणाचा केंद्रबिंदू व्यापार हा होय. काही मोजक्या व्यक्तीच्या हाती देशाची सत्ता सोपवून देशाचा विकास साधणारी ही प्रक्रिया आहे. त्या अनुषंगाने जागतिकीकरण नैसर्गिक घटना नसून कृत्रिम घटना आहे.

जागतिकीकरणानंतर भारतीय समाजात झालेले बदल लाक्षणिक आहेत. समाजातील नवीन बदलाचा अभ्यास करताना त्याची दखल क्रमप्राप्त आहे. जागतिकीकरण म्हणजे संपूर्ण जगाची एका मोठ्या बाजारपेठेत रूपांतरित होण्याची प्रक्रिया होईल. वस्तू आणि सेवा तसेच भांडवल आणि श्रम यांच्या व्यापारावरील निर्बंध उठवून जागतिक पातळीवर व्यापार मुक्तपणे घडून येण्याची प्रक्रिया यात सामावलेली आहे. ही प्रक्रिया १९ व्या शतकापासून सुरू

झाली. भांडवलाची वाढ उपलब्ध, सागरी व दळणवळण, टेलिग्राम पासून ते २० व्या शतकातील उपलब्ध हवाईमार्ग, दूरध्वनी, संगणक, बहुराष्ट्रीय कंपन्या, व्यापार आणि गुंतवणुकीच्या निर्बंध यामधील लवचिकतेतून जागतिकीकरण सुरू झाले. २० व्या शतकाच्या उत्तरार्धात आणि २१ व्या शतकाच्या पूर्वार्ध माहिती तंत्रज्ञान इंटरनेट आणि सेवांचा व्यापार जागतिक पातळीवर खुला झाल्याने जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेने वेग घेतला.

उद्देश :

१. जागतिकीकरणाचा ग्रामीण समाज जीवनातील बदलाची माहिती जाणून घेणे.
२. राजकीय, सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनावर परिणामाचा विश्लेषण करणे.

जागतिकीकरणाचा समाजजीवनातील बदल किंवा परिवर्तन

१. स्त्रियांना जागतिकीकरणाचा लाभ :-

भारतातील बऱ्याच स्त्रियांना जागतिकीकरणाचा अधिक लाभ मिळत आहे पूर्वीच्या काळी स्त्रिया फक्त चूल आणि मूल एवढ्यावरच समाधान मिळावे लागत असे परंतु आता ही परिस्थिती बदललेली आहे स्त्रिया ह्या स्वरक्षण वाहतूक

दळणवळण व्यवसाय इत्यादी क्षेत्रांमध्ये काम करू लागल्या आहेत १९७७ ते ७८ आलात स्त्रियांचे बेकारीचे प्रमाण ४१.८१ होते त्यात घट होऊन १९९३-९४ मध्ये २२.३० टक्के पर्यंत कमी झाले आहे म्हणजे स्त्रियांमधील बेकारीचे प्रमाण दिवसेंदिवस कमी होत आहे

२. तंत्रज्ञानातील बदल :- विज्ञान आणि तंत्रज्ञान बदलाचा वेग हा पूर्वीपेक्षा कित्येक पटीने वाढला आहे. हे या बदलाचा प्रभाव ग्रामीण समाज जीवनावर, त्याच्या कार्यावर होत आहे. स्वयंचलित यंत्राची जागा रोबो ने घेतली आहे. त्यामुळे कारखान्याचे स्थान राहिले नसून यंत्र रचना कोणत्या ठिकाणी असू शकते, माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्रांतीमुळे व्यवसायातील निर्णयप्रक्रिया अधिक सखोल, निर्दोष, जलद होत आहे. सजापण प्रणालीचे महत्त्व वाढले असून चांगली व्यवस्था, चांगले समीकरण निर्माण झाले आहे. सजा पणाची व्यक्तिगत साधने उदाहरणार्थ संगणक, लॅपटॉप, मोबाईल फोन इत्यादी मुळे जग हे लहान झाले आहे.

३. विविध क्षेत्रातील बदल :- भारत देश हा मागास गरीब, अशिक्षित, अपेक्षित, वंचित अशा लोकांचा आहे. त्यामुळे जागतिकीकरणाचे या लोकांवर होणारे प्रतिकूल परिणाम विचारात घेतले गेले नाही. माहिती तंत्रज्ञानाच्या माध्यमातून जी माहिती प्रसारित होऊ लागली त्यामुळे तेथील लोकांच्या परंपरा, श्रद्धा आणि संस्कृतीला हादरे बसू लागले. व्यवसायाच्या अस्तित्वाचा प्रश्न निर्माण झाला. पारंपारिक व्यवसाय करणार्या छोट्या व्यवसायाकाची व्यवसाय बंद झाली. ते बेकार झाले. मजूर, कारागीर, कामगार, १२ बलुतेदार यांच्यासमोर रोजगाराच्या समस्या उभ्या राहिल्या सामाजिक सल्लोख्याला धोका निर्माण झाला.

४. जागतिकीकरण व राष्ट्रीय उत्पन्नातील हिस्सा :- भारतीय शेतकरी मोठ्या संख्येने शेतीवर अवलंबून नाही. त्याचा दाखला देताना गजानन खातू लिहितात १९९६-९७ मध्ये राष्ट्रीय उत्पन्नातील २७.१ टक्के उत्पन्न शेतीतून ३०.६० टक्के उत्पन्न उद्योगातून आणि ४२. ५३ टक्के सेवा क्षेत्रातून झाले आहे. पण महत्त्वाची बाब म्हणजे १९९१ च्या जनगणनेनुसार एकूण ३० कोटी ६ लाख कष्ट करणार्यापैकी २४ कोटी ७० लाख ग्रामीण आणि पाच कोटी ९ लाख शहरी कष्टकरी होते. त्यातही ग्रामीण कष्ट करणार्यापैकी १८ कोटी ८७ लाख कष्टकरी शेतकरी शेतमजूर जंगल कामगार, मच्छिमार, खान मजूर होते. त्याच वेळी संघटित क्षेत्रातील कर्मचार्यांची एकूण संख्या १९९१ मध्ये दोन कोटी ७० लाख होती. ज्यामध्ये केंद्र आणि राज्य सरकार स्थानिक स्वराज्य संस्था आणि खाजगी क्षेत्र याचा समावेश होता. या जागतिकीकरणातून उभे

राहिलेले खेड्या समोरील प्रश्न समजून घेऊन या वास्तवाला अभ्यासपूर्ण महत्त्वाचा ठरेल असे अभ्यासकाला वाटते.

५. ग्रामीण समाज जीवनातील बदल:- जागतिकीकरणामुळे अविकसित व विकसनशील देशातील ग्रामीण समाज जीवन बदलून गेली. वस्तूचा प्रवाह, भांडवल व तंत्रज्ञान इत्यादी विस्तारित होत आहेत. कृषी जीवनामुळे त्याची भ्रमंती संपली व स्थिर जीवन सुरू झाले. तो एकाच ठिकाणी घरदार करून राहू लागला व ह्या स्थिर जीवनातून खेड्यांची उत्पत्ती झाली ह्या स्थिर जीवनात मानव कृषी व पशुपालन या व्यवसायाबरोबरच छोटे छोटे कुटीर उद्योग करू लागला. म्हणजे मानवी समाजाचे खरे स्वरूप ग्रामीण आहे. मानवी जीवनाच्या खरा आधार, खरा पाया ग्रामीण हेच आहे. ग्राम हाच मानवी संस्कृतीच्या मोठा आधार आहे. ग्रामीण खेडी ओस पडत चालली आणि शहरे वाढत आहे.

६. राजकीय बदल:- राज्यघटनेने स्वातंत्र्य समता, बंधुता व सामाजिक न्याय या मूल्यांचा आग्रह धरला यात सर्व समाजातील सर्व नागरिकांना समान पातळीवर आणल्यास उपयुक्त ठरली. देशात निवडणुका झाल्या १ मे १९६० ते १९९० पर्यंत विविध वळणे घेतली गुण्यागोविंदाने मतदानाचा अधिकार घेतल्या जात होता. परंतु १९९०च्या जागतिकीकरणाने नवे वळण घेतले. विविध निवडणुकांच्या वेळी या राजकारणाचे पडसाद ग्रामीण भागात पडले. राजकारणाने ग्रामीण भाग ढवळून निघाला जागतिकीकरणाने खेड्यातील राजकारण विकृत वळण घेत आहे. गुण्यागोविंदाने आणि एकोप्याने राहणारे खेडे राजकारणामुळे गटागटात जाती-जातीत, धर्मा-धर्मात विभागले गेले. त्यातून खून हाणामार्या, दंगली याचे प्रमाण वाढले. ग्रामीण शेतकऱ्यांना गंध नसलेल्या राजकारणाचा सामना करावा लागत आहे त्याचे जगणे संकटात सापडले आहे.

७. सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनावर परिणाम:- जागतिकीकरणामुळे जीवनमान प्रभावित झालेला आहे. ग्राहक वादाच्या प्रभावातून नवसमाज आकार घेत आहे. माहिती तंत्रज्ञानाच्या क्रांतीमुळे लोकांच्या जीवनाचा सांस्कृतिक, आकृतीबंध बदलला असून अमेरिकन कपडे, चायनीज अन्न, फ्रेंच विस्की, इंग्लिश पॉप, संगीत, नित्य परिचयाच्या झालेल्या आहेत. सामाजिक आणि सांस्कृतिक जीवनावर परिणाम झालेला दिसतो. कुटुंब व्यवस्था, विवाह, स्त्री-पुरुष संबंध, जाति जनजाति, भाषा, विद्यार्थी, ग्राहक वादाच्या प्रभावातून नवसमाज आकार घेत आहे.

८. टाळेबंदी चे प्रमाण वाढले:- जागतिकीकरणाच्या काळात जास्तीच्या कामगारांची कपात करण्यात आली.

उत्पादन व उत्पादनक्षमता वाढवण्यासाठी कामगार वरील कामाचा ताण वाढविला आहे. जागतिकीकरणाच्या प्रक्रियेमध्ये श्रमिकांना सर्वहार बनवण्याची प्रवृत्ती वाढली. बेरोजगारी, अल्प वेतन, काम कमी व संरक्षण विरहित रोजगार, श्रमिका च्या तुलनेत भांडवलाचा वापर, वाढला नफ्याच्या प्रमाणात वाढ करून घेण्यासाठी श्रमिकाची पिळवणूक जास्त होत आहे. जागतिकीकरणाच्या काळात हे सर्वमान्य केले तरी काही प्रमाणात व्यवस्थापन नोकऱ्या आणि कामगाराचा विस्तार झालेला आहे.

९. जागतिकीकरण आणि पर्यटन :- भारताने नवे आर्थिक धोरण १९९१ पासून स्वीकारले आहे. म्हणून प्रत्येक देशांनी आपल्या देशाची निर्यात वाढून परकीय चलन मिळवण्याच्या रूढ मार्ग स्वीकारला आहे. हे गेल्या तीस वर्षांपासून परकीय चलन वाढवण्यासाठी पर्यटन व्यवसायाचा विकास व विस्तार करण्याचे धोरण ठेवले आहे. बऱ्याच पर्यटन विकासाच्या ठिकाणी राष्ट्रीय व आंतरराष्ट्रीय बाजारात लहान मुले(विशेषता मुली) भाड्याने देणे व विकणे असे लज्जास्पद प्रकार घडत आहे. नेपाळ बांगलादेश या भारताच्या शेजारी देशातील जवळपास २०,००० मुलींची आयात-निर्यात होत आहे. हे असे एका पाहणी वरून लक्षात आले. १९९६ साली फ्रेड्रि पीट्स एक ७१ वर्षांचा परदेशी माणूस अनाथ मुलांची दोन वसतिगृहे चालवून लैंगिक व्यापार करित असे शेवटी त्याला पोलिसांनी अटक करून तो जन्मठेपेची शिक्षा भोगत आहे. म्हणजे पर्यटनामुळे सुख वादाला, उपभोगवादाला प्रोत्साहन मिळून लहान मुलांचे शोषण होऊन त्यांचे जीवन असुरक्षित होत असले तर त्यावर मुलांच्या स्वरक्षणासाठी कायदे व त्याची चौक अंमलबजावणी आवश्यक आहे.

१०. निर्यातीत वाढ:- जागतिकीकरणामुळे संपूर्ण जग हे जवळ जवळ आलेले आहेत. उत्पादन कार्यामध्ये बऱ्याच आधुनिक केंद्राचा उपयोग वाढला आहे. ग्रामीण शेतकरी वर्ग आधुनिक तंत्रज्ञानाचा वापर वाढवला आहे. परिणामतः कृषी उत्पादकतेत वाढ झाली. त्यामुळे ग्रामीण कृषी उत्पादनाची निर्यात वाढीस लागली. यामध्ये शेतीवर आधारित उद्योगाची निर्यात वाढू लागली. तांदूळ चहा रबर इत्यादी वस्तूंच्या निर्यातीत वाढ झाली यामुळे या क्षेत्रातील जास्तीत जास्त व्यक्तींना रोजगार प्राप्त झाला.

११. रोजगाराच्या संधीत वाढ :- जागतिकीकरणामुळे गरीब व श्रीमंतांमधील अंतर कमी होत आहे. नवीन आर्थिक सुधारणा वेळी अमेरिकन व्यक्ती चिनी व्यक्तीच्या तुलनेत १२.५ पट अधिक उत्पन्न मिळवत होती. त्यानंतर १९९९ मध्ये ७.४ पट अधिक मिळकत होत आहे.

जागतिकीकरणामुळे स्त्रियांमधील बेकारीचे प्रमाण कमी होत आहे. १९७७-७८ मध्ये स्त्रियांमध्ये बेकारीचे प्रमाण एक ४१.८१ टक्के होते १९९३-९४ मध्ये २२.१६ टक्के बेकारीचे प्रमाणत घट होत आहे.

शिफारस :-

१. जागतिकीकरणामुळे या राष्ट्रांना आपल्या अर्थव्यवस्था खुल्या कराव्या लागल्यामुळे गरीब राष्ट्र आणि त्या राष्ट्रातील ग्रामीण क्षेत्र यांना लाभ पाहिजे त्या प्रमाणात मिळाला नाही. त्याचा लाभ मिळाला पाहिजे.

२. जागतिकीकरणात स्त्रियांना आर्थिक कार्यात सहभागात वाढ झाली पाहिजे.

३. उद्योग व्यवसायाच्या क्षेत्राने अनेक वर्षांपासून पर्यावरण स्थितीची दखल घेतलेली पाहिजे.

संदर्भ :

खातू गजानन – जागतिकीकरण परिणाम आणि पर्याय, पु. २०

बनसोड प्रवीण शांत रक्षित गावंडे – जागतिकीकरण ग्रामीण साहित्य, पु. ३४

पानसरे गोविंद – जागतिकीकरण आणि शेतकऱ्यांचे प्रश्न, पु. १

मुलाटे वासुदेव – ग्रामीण साहित्य,

जाधव रमेश – ग्रामीण कथा वास्तवता आणि रंजकता पु. १३८

वेबसाईट :- www-sudharak-in

वर्तमान पत्र :- लोकसत्ता, नवभारत, लोकमत